

3. **Копластон Ф.** Середньовічна філософія // Ф. Копластон. – К., 1997. – С. 81–87.
4. **Ортега-и-Гассет Х.** Вера и разум в сознании европейского средневековья / Х. Ортега-и-Гассет // Человек. – 1992. – № 2. – С. 55–58.
5. Словарь по этике. – М., 1981. – С. 166–168.
6. **Бичко І. В.** Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник / І. В. Бичко, Ю. В. Осічнюк, В. Г. Табачковський та ін. – К., 1991. – С. 74–75.
7. **Фома Аквінський.** Сумма теологий : в 2 т. / Аквінський Фома // Антологія мировий філософії. – Т. 1, ч. 2. – С. 824–868.

Надійшла до редколегії 10.01.11

УДК 1(091) «652»

О. О. Ковнеров

Слов'янський державний педагогічний університет

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ СПРАВЕДЛИВОСТІ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Здійснено історико-філософський аналіз проблеми справедливості у філософській думці видатних античних філософів Сократа, Платона, Аристотеля та ін.

Ключові слова: справедливість, благо, багатство, право, доброчесність, чеснота.

Проведен історико-філософський аналіз проблеми справедливості в творчестве выдающихся античных философов Сократа, Платона, Аристотеля и др.

Ключевые слова: справедливость, добро, богатство, право, благочестие, добродетель.

Taking the historic-philosophical analysis of problem is fairlyum in creative work is outstanding antiquity of filosofes Sokrata, Platona and Aristotely.

Keywords: fairlyum, good, wealth, right, kindness, valour.

Аналіз сучасної філософської літератури, дисертаційних досліджень свідчить про дещо недостатню увагу до проблеми визначення справедливості в історико-філософському аспекті. Актуальність історико-філософського аналізу зазначеної проблеми зумовлена тим, що ідея та ідеали справедливості глибоко історичні. Прагнення до справедливості завжди було для людства одним з головних орієнтирів соціального прогресу, в них органічно зв'язано минуле і сучасне.

Ідеї справедливості, рівності у суспільстві та суспільних відносинах між людьми беруть свій початок з часів Стародавньої Греції і рабовласницького суспільства. На думку різних вчених – філософів, соціологів, психологів, педагогів, істориків, зазначена проблема дуже нагальна для сучасного демократичного суспільства.

Поняття справедливості історично складається у двох модифікаціях. *Перша* етимологічно пов'язана з поняттям «благо», «добро», «багатство», «право». *Друга* – з помстою, відплатою за вчинене зло. П. Лафарг говорить, що «людські корені поняття справедливості є пристрасною до помсти і почуттям рівності» [1, с. 15–16].

Для ранньогрецької філософії було характерним поняття божественної невідворотності справедливості, її необхідності як закону, невмолимої долі, що керує прекрасним жвавим матеріальним космосом, і землею, і зоряним небом. Тема справедливості з'являється вже в давньогрецькій міфології. Дике (справедливість) – одна з Хор-богинь часу, року і природної впорядкованості, яка з'явилася від шлюбу Зевса та Феміди. У Греків такі поняття як справедливість чи чесність виходили далеко за рамки моралі. Бути справедливим означало поважати природу чого-небудь чи кого-небудь; навпаки, пошкодження чи знищення цієї природи було «насиллям» чи «несправедливістю» [9, с. 158].

Більш чітко в ранній грецькій філософії поняття справедливості розкривається Гераклітом. Фундаментальний образ, використаний Гераклітом – боротьба, війна. «Слід знати, що війна всеохоплююча і правда – боротьба, і що все здійснюється через боротьбу та за необхідності. Якщо виникнення речей слід розглядати як несправедливість, «негідність», то Геракліт визначив «війну» чи «боротьбу» джерелом і виникнення, і знищення, і в той же час справедливістю [10, с. 62]. І якщо справедливість є боротьба, а боротьба всеохоплююча, то і справедливість всеохоплююча та космічна. Космічна справедливість є гармонія (єдність чи погодженість, заснована на рівності) задіяних у боротьбі протилежностей. Справедливість властива богам, людям же не завжди дано досягнути божественну мудрість. «Для бога все прекрасно, гарно та справедливо, а люди одне розуміють несправедливим, друге – справедливим».

Логос Геракліта виступає як структура всього сущого, порядок всього, що відбувається. Аспектами чи видами цього логосу є боротьба, гармонія, міра, закон, справедливість. Таким чином, у Геракліта справедливість виступає як космічна сила, основа та порядок світобудови [9, с. 104].

У філософії Демокрита на перший план висувається об'єктивна природа справедливості, яка замикається не в змінюваних, відносних поглядах людей, а у вираженні об'єктивних, природних обставин. «Те, що розуміється справедливим, не є справедливістю; несправедливе ж те, що протилежне природі». Демокрит відстоює ідею існування стійких цінностей, до числа яких відносять і справедливість. При цьому він підкреслює активний, діяльний характер справедливих норм. Так, «справедливість є виконання обов'язку. Несправедливість – невиконання того, що повинно, уникнення виконання своїх обов'язків... А потреба перешкоджати здійсненню несправедливих вчинків... захищати тих, які несправедливо страждають і не дозволять скривдити будь-кого. Отже, так поступати – справедливо і гарно, не робити ж цього – несправедливо та погано».

Таким чином, з самого початку поняття справедливість входило в більш загальне поняття, відображаючи порядок у світі в цілому, і в той же час було етично навантажено. З розвитком суспільства і розподілом праці, посиленням соціального розшарування у внутрішній структурі давньогрецького суспільства, увага філософів все більше зверталася до внутрішнього духовного світу людини. Єдине та загальне поняття справедливості виявилось неприйнятним для софістів. Обґрунтування особистої незалежності людини у питаннях моралі абсолютизувало суб'єктивність та відносність моральних цінностей, вони сприяли релятивізації моральних цінностей, у тому числі справедливості. Зокрема, Гіппій, Горгій, Каллікл, Протагор чітко протипоставили природні, написані закони (природну, істинну справедливість), та штучні, писані закони, створені людьми. В силу егоїзму людей писані закони в більшості випадків суперечать природній справедливості. У цьому софісти були однакові. Інша справа, чого ж вимагає штучна справедливість? Тут їх погляди розходилися. Так, наприклад, Антифонт, Горгій обґрунтовували ідею рівності усіх людей у природі, тоді як Каллікл стверджував, що у природі «справедливо – коли кращий вище гіршого і сильний вище слабкого...». Щодо Фрасимаха, то він у своїх роздумах доходить висновку, що «справедлива людина всюди програє в порівнянні з несправедливою... Несправедливість достатньо велика, сильніше справедливості, у ній більше сили, свободи і власності, а справедливість, – це те, що при сильнішому, несправедливість же доцільна і придатна сама по собі». Отже, в основу справедливості софісти кладуть користь сильнішого, що виключає наявність універсального змісту справедливості.

Насамперед автор звертає увагу на дослідження та аналіз філософської думки найвідоміших представників античної філософії, а саме: Сократа, Платона та Аристотеля. Сократ все своє життя присвятив пошукам етичного ідеалу, добра і справедливості. Він навчав методам діалогу, вів розмову з людьми про справедливість, доброту, чесність. Діалог починав з того, що хотів би дізнатися, наприклад, що таке справедливість і що несправедливість, що таке чеснота, а що порок, що гарне, а що потворне, що є мужність, а що боягузтво [7, с. 37].

Слава, якої Сократ удостоївся ще за життя, легко пережила цілі епохи і дійшла до наших днів.

У центрі сократівської думки – тема людини, яка проходить разом з темою справедливості і несправедливості, добра і зла, чеснот і пороку тощо. Поряд із розумінням справедливості, як способу регулювання соціального життя, ще з часів Сократа утверджується ідея моральної природи справедливості. Вона бачиться глибоко укоріненою в міжособистісних стосунках, вона – засіб подолання агресивних інстинктів, що їх людина отримала «в спадок» від тваринної частини свого ества. Проблему справедливості Сократ вирішує шляхом визначення методу отримання істинного знання шляхом поступового сходження від одиничного до загального, що дозволяє керуватись пошуками добра (справедливості) та формуванням добродісної людини і справедливої держави. Сократ вважає справедливість як основну чесноту поряд зі стриманістю та мужністю. Ці чесноти людина набуває шляхом пізнання і самопізнання. Чесноти, а також моральні норми і закони, засновані на них, Сократ вважав вічними і незмінними. Він був переконаний існуванні універсальних визначень моралі, «вічної справедливості», головне ж замикалося у необхідності і можливості пізнання справедливості [8, с. 91–94].

Дослідження окремих проявів справедливості або несправедливості відкрило несправедливість суті цих понять взагалі. Наприклад, у розмові з Евтидемом, що готувався до державної діяльності і що бажав знати, що таке справедливість і несправедливість, Сократ застосовував свій «діалектичний» спосіб мислення. Спочатку він запропонував справедливі справи заносити в графу «дельта», а несправедливі справи – в графу «альфа». В кінцевому підсумку одержується визначення несправедливих вчинків як тих, що вчинюються стосовно друзів з наміром їм зашкодити. На думку античного філософа, справедливі вчинки засновані на добродісності і взагалі всі прекрасні і гарні, з цього випливає, що справедливість і вся інша добродісність є мудрість. За Сократом, любий моральний мотив спирається на раціональне у людині, тому знання, мудрість виступали умовою добродісної, справедливої поведінки.

Заслуга Сократа у тому, що він підняв розгляд моральної проблематики на рівень логічних понять та дефініцій, заклавши тим самим початок власне теоретичного дослідження у цьому напрямку. Звернення до його творчості, за всіх часів, було спробою зрозуміти себе і свій час. І ми, при всій своєрідності нашої епохи і новизни задач, не виняток [3, с. 171–178].

У філософії Платона ідеї Сократа були інтерпретовані в об'єктивно-ідеалістичному дусі. Платон спробував дати загальне визначення справедливості, з якого б виходили усі конкретні вимоги моралі. Він відкидає софістичне та взагалі суб'єктивістське розуміння справедливості і відстоює його абсолютний, нерелятивний характер. У протилежних випадках вона перетворюється у свою протилежність – несправедливість. Загальність і незмінність визначень справедливості Платон обґрунтовує, виходячи з існування безособового вселенського закону, який потребує додержання гармонії та ієрархічної співвідпорядкованості між різними частинами природного світу. Справедливість, як і інші цінності, мають ідеальний характер, відповідно, досягнути її можливо лише за допомогою мислення. «Справедлива людина, – пояснює Платон, – справедлива в силу знання і мудрості, точно так же, як несправедлива людина – несправедлива в силу неосвіченості». Справедливою, за Платоном, людина буде тоді, коли усі елементи її душі будуть знаходитися в урівноваженому, помірному стані. Велику увагу приділяв Платон соціально-політичному аспекту справедливості, зокрема, його турбували питання: якою повинна бути держава, яким чином повинні будуватися відносини між людьми у суспільстві, хто повинен керувати, а хто підкорятися? В рішенні цих питань Платон виходив з пріоритету цілого над частковим і висунув на перше місце благо держави. Справедливість при цьому полягала у загальнодержавній користі, у підкоренні особистих інтересів суспільним і, головне, у найкращому виконанні своєї роботи, своїх

обов'язків, у відсутності претензій щодо чужого місця у суспільному розподілі праці. Майже цього потребує, на думку Платона, природний закон.

Свої ідеї про державу, справедливість Платон також викладає у формі діалогів, учасниками яких є Сократ із друзями, учнями. Характерна особливість Платонівського вчення, зокрема визначається у його переконанні в тому, що становище громадянина в суспільстві визначається не його особистим егоїстичним розрахунком, а справедливістю. Наприклад, у першому діалозі, який має назву «Критон», загальною думкою твору є стосунки особи з державою та її законами, які не повинні вимірюватися за особистим враженням. Приводом до розкриття цієї думки стала така обставина: Сократа засудили атенці на смерть і кинули до в'язниці. Друзі радили йому втікати звідти, щоб уникнути смерті. Такий вчинок з боку Сократа, здається йому самому, був би несправедливий, і він починає обговорювати питання: чи добре, чи справедливо він учинить, якщо втече з в'язниці, як радять йому друзі? [6, с. 201–205].

Таким чином, справедливість трактується Платоном достатньо широко: «це умиротворення душі у самому собі і впорядкованість часток душі між собою і в цілому; це розподільна здібність, завдяки якій той, хто нею володіє, переважно вибирає те, що вбачається йому справедливим; це равенство у суспільному житті; це здатність підкорюватися правильним законам».

Платон доказував, що справедливість властива як людині, так і можливо цілій державі. Він розвив ідею про ідеальну, справедливую державу, доказуючи при цьому, що саме держава створює людські необхідності. Проблеми справедливості і несправедливості, на його думку, є головними складовими соціальних, економічних, політичних, правових і моральних питань кожної людини. Порушення соціальної справедливості негативно відбивається на психології і нормальному стані людей. Зокрема, будь-яка економічна діяльність, що побудована на несправедливості, приречена на невдачу [4, с. 65–66].

Заслуга Платона у розробці ідеї справедливості полягає у тому, що він вперше запропонував більш або менш завершене вчення про справедливість, звернувши велику увагу визначенню її сутності, обґрунтуванню ідеї про те, що справедливість є благо, виділенню поряд з особистою, політико-правовою, державною справедливістю, можливістю їх узгодження [5, с. 130–133].

Найбільш злагоджена в античній Греції концепція справедливості була представлена Аристотелем. У «Великій етиці», «Нікомаховій етиці», «Політиці» дано детальний раціонально-теоретичний аналіз ідеї справедливості. Аристотель виокремлює її серед інших чеснот, характеризуючи її як досконалу чесноту «навіть якщо справедливе – це те, що вимагає робити закон, а закон наказує виконувати усі чесноти, то діючий справедливо і відповідно з вимогами закону досягне досконалого достоїнства, так що справедливий і справедливість – це майже досконала чеснота».

Існує і інший рід справедливості – справедливе стосовно до Іншого, яке полягає у доброму ставленні до Іншого, у рівності обов'язків. При цьому мова йде про «громадянську справедливість», яка належить до предмета політики. Про рівність між громадянами можна говорити в тому випадку, якщо вони вільні і незалежні. Оскільки справедливість є «поняття відносне і розрізняється залежно як від властивостей об'єкта, так і властивостей суб'єкта». Він виділяє, класифікує різні види справедливості та прагне до всебічного аналізу кожного з них. Так, існує справедливість природна і встановлена законом. Політика, право і закони мають на увазі політичну, громадянську справедливість. Справедливе від природи вище справедливого за законом, тобто громадянської справедливості. Природна справедливість є загальною для усіх і не залежить від признання її людьми. При цьому вона виводиться не з космічного чи божественного початку, а з основ людського буття. Це визначені правила людського гуртожитку, єдині у всіх народів. На відміну від неї «справедливість за законом» є те, «що ми самі визначимо і признаємо справедливим» [8, с. 201–202].

Аристотель вперше в історії античної думки пов'язує добродієсну поведінку не тільки зі знанням, але ж і з волею. Він говорить: «Якщо хто знає, у чому полягає справедливість, від цього він ще не став зразу справедливим». Він

відносить її до етичних чеснот, які виникають та розвиваються не стільки на раціональній, скільки на внераціональній основі. Людина за своєю волею може бути справедливою, добродісною або несправедливою, порочною, тому що його воля прямує, з початку до блага. Все залежить також від того, в якому ступені цьому сприяє природа. Навіть головне у придбанні чесноти не саме знання, а виховання та звичка.

Важливу роль у процесі виховання належить державі та гарному законодавству. Аристотель підкреслював, що справедливість є самою соціальною з чеснот. Більш того, все у суспільстві тримається на справедливості. Її мірилом виступає право, яке є регулюючою нормою політичного спілкування. Справедливим розумілося те, що слугувало загальній користі. Якщо в етичній сфері справедливість означала рівність, то питання про співвідношення рівності і нерівності Аристотель відносить до області політичної філософії. Великий Стагирит приходив до висновку, що справедливість є рівність для рівних, а нерівність є справедливість для нерівних. Таким чином, за Аристотелем, справедливість включає в себе «не рівність, а правильну пропорцію, яка лише іноді є рівністю».

Значним був вклад Аристотеля у розробку формальної структури поняття «справедливості». Відштовхуючись від визначення справедливості як рівномірності, він виділив два її види: урівнюючу та розподільчу. Урівнююча справедливість діє у сфері обміну, застосовується в області громадянсько-правових угод, а також для відшкодування шкоди. Згідно з її принципами, блага розподіляються між усіма рівномірно, не звертаючи уваги на індивідуальні дані. До уваги береться тільки кількісна сторона. Між обмінюваними речами треба додержуватися принципу еквівалентності.

Відповідно з розподільчою справедливістю, навпаки, загальні для всіх громадян блага повинні бути розподілені пропорційно вкладу чи внеску до загальної справи. Вирішальну роль у цьому відіграють якісні показники, тобто повинне враховуватися певне достоїнство особистості. Правда, під останніми, признає Аристотель, можуть вбачатися різні речі: свобода – у демократів, багатство – у представників олігархії, шляхетне походження та чеснота – в аристократії.

Аристотель звільняється від міфологізованого розуміння справедливого суспільства. Його концепція відрізняється націленістю на конкретне та стрімленням до систематичного обґрунтування справедливості у її зв'язку з равенством, неравенством, правом, державою. Стагирит одним з перших став розглядати справедливість як феномен, що має соціальну природу [2, с. 188–190].

Таким чином, історико-філософський аналіз проблеми справедливості в античній філософії має важливе значення для сучасних підходів щодо досліджуваної теми, значно впливає на філософську думку сьогодення та формування суспільства рівних людей, де мають панувати не сила і примус, а добродісність і справедливість. Зокрема, в античну епоху уявлення про справедливість пройшли значну еволюцію. Від поняття справедливості як необхідності слідувати загальноприйнятими традиціям до сократівського уявлення про справедливу мудрість, а потім до платонівського вчення про «справедливий» устрій держави. Важливу роль у розвитку теоретичних уявлень про справедливість зіграло етичне вчення Аристотеля. Античні мислителі створили теоретичні передумови для подальшого розвитку ідеї справедливості.

Бібліографічні посилання

1. Лафарг П. Экономический детерминизм Карла Маркса / П. Лафарг // Соч. : в 4 т. – М.-Л. : Гос. соц.-экон. изд-во, 1931. – Т. 3. – 468 с.
2. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Соч. : в 4 т. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с.
3. Алексеев А. С. Всемирные хроники. От первых фараонов до Конфуция и Сократа / А. С. Алексеев. – М. : Вузовская книга, 2005. – 548 с.
4. Мовчан В. С. Етика: Навч. посіб. / В. С. Мовчан. – К. : Знання, 2007. – 483 с.
5. Иванов В. Г. История древнего мира / В. Г. Иванов. – СПб., 1997.

6. Гусейнов А. А. Добродетель / А. А. Гусейнов // Новая философская энциклопедия : в 4 т. – М., 2009. – Т. 1. – С. 800.
7. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Софисты. Сократ, Платон / А. Ф. Лосев. – М., 1994. – 396 с.
8. Асмус В. Ф. Античная философия / В. Ф. Асмус. – М. : Высшая школа, 1976. – 498 с.
9. Кессиди Ф. Х. Гераклит / Ф. Х. Кессиди. – М. : Мысль, 1982. – 200 с.
10. Богомолов А. С. Диалектический логос. Становление античной диалектики / А. С. Богомолов. – М. : Мысль, 1982. – 263 с.

Надійшла до редколегії 26.01.11

УДК 111.83

Л. О. Кострюкова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ИСТИНА И ПРАВДА. ПРАВДА КАК МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЙ АНАЛОГ ИСТИНЫ

Проаналізовано співвідношення понять «істина» та «правда» у сфері наукового й позанаукового пізнання. Виявлено розуміння «правди» у позанауковому пізнанні як світоглядного аналога «істини».

Ключові слова: правда, істина, світогляд.

Проанализировано соотношение понятий «истина» и «правда» в сфере научного и вненаучного познания. Выявлено понимание «правды» во вненаучном познании как мировоззренческого аналога «истины».

Ключевые слова: правда, истина, мировоззрение.

The ratio of concepts «true» and «truth» in sphere scientific and extra-scientific knowledge is analyzed. The understanding of «truth» in extra-scientific knowledge as world outlook analogue of «true» is revealed.

Keywords: the truth, true, outlook.

В епоху піаровських технологій умение самостійно виявлять скриті в дійсності смисли, користуватися словами в їх подлинном смисле, участувать в продуктивном диалогі станowitzя одной из важнейших задач человека культуры. В последнее время, особенно в сфере политической практики, журналистских материалах, достаточно распространенными стали манипуляции, связанные с использованием таких социально значимых понятий как «истина» и «правда». При этом используются они как на уровне софистических приемов, так и как паралогизмы.

О том, что истина являет собой универсальную метафизическую и гносеологическую ценность, написано достаточно много. И нет смысла в этой статье еще раз останавливаться на ее определениях и выявлять качественные характеристики, как то «соответствие знаний действительности», «полезность знания, его эффективность», «опытная подтверждаемость», «верное, правильное отражение действительности в живом созерцании и в мышлении», «свойство самосогласованности знаний» и пр. Многие историко-научные исследования убеждают в исторической дифференциации самого понятия истины, показывают доклассический взгляд на нее, становление классической парадигмы, формирование классического идеала этой философской категории [1].

Классическая концепция истины утверждает, что в знании достигается слепок с объекта, образ объекта. И если говорить о ее эпистемическом статусе, то